

Otto Meri

LAIN JA HYVÄN TAVAN VASTAISET SOPIMUKSET

*Sopimusoikeudellinen tutkimus
kiellonvastaisista oikeustoimista ja
niiden oikeusvaikutuksista*

Akateeminen väitöskirja, joka Helsingin yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan suostumuksella esitetään julkisesti tarkastettavaksi Porthanian salissa PIII, lauantaina 21. tammikuuta 2023 klo 10.

With an English Abstract.

*”No court will lend its aid to a man who founds his
cause of action upon an immoral or illegal act.”*

Lord Mansfield ratkaisussa *Holman v. Johnson* (1775) 98 Eng. Rep. 1120

Copyright © 2023 Alma Talent Oy ja kirjoittaja
Yhteistyössä Lakimiesliiton Kustannus

Kansi: Helene Lindfors
Taitto: NotePad

ISBN 978-952-14-4736-5
ISBN 978-952-14-4738-9 (verkkokirja)

Paino: Otava kirjapaino 2023

Anna palautetta kirjasta: kustannustoimitus@almatalent.fi

Esipuhe

Ajatus tehdä väitöskirja lain ja hyvän tavan vastaisista sopimuksista syntyi lomamatkalla hotellin uima-altaalla lukiessani Aurejärven ja Hemmon Velvoiteoikeuden oppikirjaa. Kirjassa todettiin, että oikeusjärjestys ei suhtaudu johdonmukaisesti kiellonvastaisiin suorituksiin ja että systemaattinen tutkimus kiellonvastaisten suoritusten siviilioikeudellisista seuraamuksista olisi tarpeen. Tämä teos on vastaus kutsuun.

Jatko-opintojen käynnistymisessä oli suuri osa sattumalla. Ei minusta pitänyt tohtoria tulla. Ilman professori Heikki Halilan erään tilaisuuden jälkeen ohimennen esittämää kysymystä kiinnostuksestani jatko-opintoja kohtaan en nyt olisi tässä. Professori Halila myös ystävällisesti ryhtyi työnohjaajakseni. Toisena työnohjaajana on toiminut OTT, dosentti Sakari Wuolijoki. Heikki ja Sakari ovat aina olleet valmiita auttamaan ja kannustamaan väitöskirjatyön parissa ahertanutta tutkijanalkua. Kiitos teille!

Esitarkastajia, oikeusneuvos, dosentti Juha Häyhää ja asianajaja, dosentti Marko Monosta, kiitän hyödyllisistä ja tutkimusta eteenpäin vieneistä kommentteista. Olen kiitollinen vastaväittäjäkseni suostuneelle professori Kari Hopulle ja kustoksen rooliin lupautuneelle professori Olli Norrokselle. Esitän kiitoksen myös arvosanalautakunnan jäseneksi lupautuneelle yliopistonlehtori Tapani Lohelle. Alma Talentin sisältöpäällikköä Arja Lappeteläistä ja kustannustoimittaja Taija Haapaniemeä kiitän väitöskirjan viimeistelyn aikana tarjoamastanne seikkailusta suomen kielen ihmeelliseen maailmaan.

Väitöskirjatyötä olen tehnyt työnantajieni Dittmar & Indrenius Asianajotoimiston, Kansallisen kokoomuksen eduskuntaryhmän kanslian, Helsingin käräjäoikeuden ja Asianajotoimisto Hippi & Kallaskarin palveluksessa, tutkimusmyönteisen ilmapiirin suojissa. Eduskunnan

kirjaston henkilökunnalle osoitan kiitokseni avuliaisuudesta, josta olen saanut vuosien varrella nauttia. Erityinen kiitos kuuluu Olga ja Kaarle Oskari Laitisen säätiölle, jonka myöntämän tutkimusapurahan turvin pystyin keskittymään käsikirjoituksen viimeistelyyn. Helsingin yliopiston oikeustieteellistä tiedekuntaa kiitän käyttöni saamastani työtilasta.

Viimeisenä ja tärkeimpänä kiitoksen kohteena ovat kotijoukkoni. Lukuisat tunnit olen kirjoittanut väitöskirjaa cockerspanielimme Mörkön maatessa sylissäni. Metsästyskoiran sijaan sinusta tulikin tutkimusavustaja.

Äitiäni Johannaa ja isääni Penttiä kiitän saamastani koulutusta ja sivistystä korostaneesta kasvatuksesta.

Ilman vaimoni Elisan tukea tämä väitöskirja ei olisi koskaan valmistunut. Kiitos sinulle, rakas.

Kruununhaassa itsenäisyyspäivänä 2022

Otto Meri

Sisällys

Esipuhe	V
Lyhenteet	XV
1 Johdanto	1
1.1 Aiheenvalinnasta	1
1.2 Tiedonintressi	9
1.3 Tutkimuskysymys	10
1.4 Tutkimuskohde	15
1.5 Metodista	18
1.6 Tutkimuksen lähtökohdat	21
1.7 Tutkimuksen rakenne	24
2 Perusoikeuksien suhde lain ja hyvän tavan vastaisiin oikeustoimiin	26
2.1 Perusoikeuksien merkitys yksityisoikeudessa	26
2.1.1 Yleistä	26
2.1.2 Perusoikeudet yksilön oikeuksina	32
2.1.3 Perusoikeuksien horisontaalivaikutus	35
2.1.3.1 Perusoikeuksien horisontaalivaikutus yksityisten välisissä sopimussuhteissa ..	35
2.1.3.2 Yksityisin sopimuksin tapahtuva perusoikeuksien rajoittaminen	40
2.2 Perusoikeuksien merkitys lain ja hyvän tavan vastaisten oikeustoimien näkökulmasta	45
2.2.1 Aluksi	45
2.2.2 Lain ja hyvän tavan vastaiset oikeustoimet perustuslakivaliokunnan tulkintakäytännössä ...	47

2.2.3	Omaisuu­densuojan suhde lain ja hyvän tavan vastaisiin oikeustoimiin	51
2.2.4	PL 21 §:n suhde lain ja hyvän tavan vastaisiin oikeustoimiin	56
2.2.5	Oikeusturvan saaminen omaisuu­densuojan toteutumisen takeena.....	57
2.2.6	Perustuslain rajoitukset kriminalisoinneille ja rikosoikeudellisille rangaistuksille	60
2.2.7	Perustuslain asettamat reunaehdot menettämissauraamuksille	63
2.3	Perusoikeuslähtöinen hyvän tavan määrittely	66
2.4	Yleinen etu perusoikeuksien rajoitusperusteena.....	70
2.5	Yhteenveto.....	73
3	Lainvastaiset oikeustoimet.....	75
3.1	Milloin oikeustoimi on lainvastainen?.....	75
3.1.1	Alustavia näkökohtia	75
3.1.2	Lainvastaisten oikeustoimien ryhmittelystä.....	77
3.1.3	Oikeustoimen lainvastaisuuden suhde hyvän tavan vastaisuuteen	78
3.2	Pakottavan sääntelyn vastaisuus.....	84
3.2.1	Yleistä.....	84
3.2.2	Pakottavan sääntelyn suojafunktioista.....	87
3.2.3	Pakottavuuden vaikutusalue	89
3.3	Lainvastaisuuden erilaiset muodot	92
3.3.1	Yleistä.....	92
3.3.2	Musta kauppahinta	93
3.3.2.1	Musta kauppahinta dissimuloidun oikeustoimen osana.....	97
3.3.2.2	Musta kauppahinta lunastustilanteissa.....	100
3.3.2.3	Musta kauppahinta irtaimen omaisuuden kaupassa	104
3.3.2.4	Musta kauppahinta EIS 6 artiklan näkökulmasta.....	105
3.3.2.5	Pohjoismaiset hyvästit mustan kauppahinnan sitomattomuudelle.....	109

3.3.3	Lain kiertämiseksi tehty sopimus	111
3.3.4	Veronmaksun välttämiseksi tehty sopimus	115
3.3.5	Valeoikeustoimet	126
3.3.6	Keinotekoiset järjestelyt	131
3.3.7	Oikeuden väärinkäytön kieltö.....	139
3.3.8	Julkisen vallan toimivallan ylitys.....	142
3.4	Taannehtivasta sääntelystä seuraava oikeustoimen lainvastaisuus	144
3.5	Lain ja hyvän tavan vastaiset oikeustoimet kansain- välisissä sopimusoikeudellisissa periaatekokoelmissa	147
3.5.1	Kansainväliset sopimusoikeudelliset periaatekokoelmat	147
3.5.2	UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts	149
3.5.3	PECL – Principles of European Contract Law..	150
3.5.4	DCFR – Draft Common Frame of Reference...	152
3.6	Yhteenvedo.....	154
4	Lainvastaisten oikeustoimien oikeusvaikutukset	157
4.1	Yleistä.....	157
4.2	Oikeusvaikutusten määräämisessä huomioitavista seikoista	161
4.2.1	Aluksi.....	161
4.2.2	Kieltoäännösten tulkinnasta	163
4.2.3	Säännöksen tarkoitus.....	164
4.2.4	Kiellon tehokkuus	168
4.2.5	Kolmannen osapuolen suojaaminen	169
4.2.6	Vilpittömän mielen suoja	170
4.3	Pätemättömyys	173
4.3.1	Yleistä pätemättömyydestä.....	173
4.3.2	Lainvastaisten oikeustoimien pätemättömyys....	175
4.3.3	Kuinka laajasti pätemättömyys vaikuttaa?	182
4.3.4	Osa- ja kokonaispätemättömyydestä.....	183
4.3.5	Kenellä on oikeus vedota pakottavan sääntelyn vastaisuuteen?	185
4.3.6	Pätemättömyyden huomioon ottaminen viran puolesta.....	186

4.3.7	Julkisoikeudellisen sääntelyn rikkomisesta seuraava pätemättömyys	190
4.3.8	Lainvastaiset oikeustoimet ja puuttumattomuusperiaate	192
4.3.9	Pätemättömyyteen kytkeytyvä suoritusten palautusvelvollisuus	199
4.3.10	Pätemättömyydestä seuraava liitännäisvelvoitteiden lakkaaminen	200
4.4	Perusteettoman edun palautus	202
4.5	Kohtuuttomien sopimusehtojen lainvastaisuus.....	207
4.6	Lainvastaisten sopimusten sovittelusta.....	211
4.7	Lainvastaisten sopimusten sitovuus	216
4.8	Yhteenvedo.....	217
5	Hyvän tavan vastaiset oikeustoimet.....	219
5.1	Hyvä tapa – <i>boni mores</i>	219
5.1.1	Yleistä.....	219
5.1.2	Hyvä tapa yhteiskunnallisen kontrollin välineenä	223
5.1.3	Moraalikäsitykset oikeusnormien perustana.....	226
5.1.4	Moraaliarvoista kohti perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista	227
5.1.5	Hyvä tapa ja perusoikeudet.....	230
5.2	Hyvä tapa Suomen oikeusjärjestyksessä	235
5.2.1	Aluksi.....	235
5.2.2	Hyvää tapaa koskevia säännöksiä	236
5.2.2.1	Yleisen hyvän tavan suhde erityisnormeihin.....	236
5.2.2.2	KSL 7:13	237
5.2.2.3	OYL 1:9.....	238
5.2.2.4	AHVL 57 §.....	239
5.2.2.5	TavaraML 12 §	241
5.2.2.6	KPL 3 §	242
5.2.2.7	YhdL 1 §.....	242
5.2.2.8	Yhteenvedo hyvää tapaa koskevista säännöksistä	243

5.3	Hyvän tavan vastaisuus – <i>contra bonos mores</i>	244
5.3.1	Alustavia näkökohtia	244
5.3.2	Hyvän tavan vastaisten oikeustoimien systematisoinnista	248
5.3.3	Hyvän tavan vastaisuuden suhde OikTL 3 luvun pätemättömyysperusteisiin.....	251
5.3.4	Hyvän tavan vastaisuus ja OikTL 33 §	253
5.3.4.1	Oikeusnormien välisestä suhteesta.....	253
5.3.4.2	Objektiivinen mittapuu oikeus- normien yhteisenä nimittäjänä.....	258
5.3.4.3	Hyvän tavan vastaista vai kunnian- vastaista ja arvotonta?	259
5.3.5	Oikeustoimen motiivin hyvän tavan vastaisuus.....	264
5.3.6	Oikeustoimen kohdetta on tarkoitus käyttää hyvän tavan vastaiseen toimintaan	268
5.4	Perhe-elämään liittyvät oikeustoimet	270
5.4.1	Kielteinen suhtautuminen perhepiirissä tehtäviin sopimuksiin	270
5.4.2	Raskauden keskeyttämiseen liittyvät sopimukset	274
5.4.3	Hedelmöityshoitoihin liittyvä sopimus	279
5.4.4	Sopimusvapauden lisääntyminen perhepiirissä..	281
5.5	Rikosoikeuden ja velvoiteoikeuden välisestä suhteesta ...	284
5.5.1	Rikoksiin liittyvät oikeustoimet	284
5.5.2	Rikolliseen toimintaympäristöön liittyvät oikeustoimet.....	288
5.6	Vajanaisveloitteet.....	295
5.6.1	Historiallinen tausta	295
5.6.2	Vajanaisveloite Suomen oikeudessa	297
5.6.3	Erilaisia vajanaisveloitteita.....	299
5.6.3.1	Vajaavaltaisen tekemä oikeustoimi.....	299
5.6.3.2	Prostituutioon liittyvä velka	302
5.6.3.3	Uhkapelivelka	303
5.6.3.4	Vanhentunut velka	306
5.7	Siveellinen veloite.....	307
5.8	Yhteenveto.....	309

6	Hyvän tavan vastaisten oikeustoimien oikeusvaikutukset	312
6.1	Aluksi	312
6.2	Hyvän tavan vastaisten oikeustoimien pätemättömyys ..	313
6.2.1	Yleistä.....	313
6.2.2	Seksuaalipalveluihin liittyvien velkojen pätemättömyys	319
6.2.3	Uhkapelivelkojen sitomattomuus	322
6.3	Hyvän tavan vastaisten oikeustoimien sovittelu.....	328
6.4	Puuttumattomuusperiaate.....	332
6.4.1	Puuttumattomuusperiaate Suomen oikeusjärjestyksessä	332
6.4.2	Oikeussääntö vai yleinen oikeusperiaate?	336
6.4.3	Puuttumattomuusperiaate muissa Pohjoismaissa	338
6.4.4	Puuttumattomuusperiaate prosessioikeudellisena säännöksenä.....	344
6.4.5	Selvä perusteettomuus OK 5:6.2:n mukaan.....	350
6.4.6	Puuttumattomuusperiaatteen suhteesta OikTL 3 luvun säännöksiin.....	353
6.4.7	Puuttumattomuusperiaate ja esinevakuudet.....	355
6.4.8	Puuttumattomuusperiaate siviilioikeudellisena rangaistuksena	356
6.5	Puuttumattomuusperiaate <i>de lege ferenda</i>	362
6.5.1	Puuttumattomuusperiaatteen tarkentunut merkitys	362
6.5.2	Mitä puuttumattomuusperiaatteen hylkäämisestä seuraisi?.....	366
6.6	Yhteenveto.....	369
7	Päätelmät	372
7.1	Tutkimustehtävään vastaaminen	372
7.2	Vastaukset tutkimuskysymyksiin.....	375
7.2.1	Perusoikeuksien merkitys lain ja hyvän tavan vastaisten oikeustoimien tulkinnassa.....	375
7.2.2	Lainvastaiset oikeustoimet ja niiden oikeusvaikutukset	377

7.2.3 Hyvän tavan vastaiset oikeustoimet ja niiden oikeusvaikutukset	379
7.3 Lopuksi.....	381
Abstract	386
Lähteet	388
Oikeustapaushakemisto	409
Asiahakemisto	412